

СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКО-ЗАКАРПАТСЬКІ МІЖЗОНАЛЬНІ ПАРАЛЕЛІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 811.161.2'28(045)

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).297–305

Мартинова Г. Середньонаддніпрянсько-закарпатські міжзональні паралелі; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті порушено одну з актуальних проблем сучасної діалектології, здійснено спробу її вирішення й обґрунтування за лінгвогеографічними й текстологічними матеріалами. Реалізовано мету й завдання розвідки – репрезентувати реалізацію середньонаддніпрянсько-закарпатських міжзональних фонетичних паралелей у діалектних текстах, виявити умови й закономірності їх представлення, регулярність і специфіку функціонування в обох діалектних континуумах. У зв'язних розповідях діалектоносіїв зафіксовано й проаналізовано низку спільних для середньонаддніпрянських та українських закарпатських говірок явищ у вокалізмі й консонантизмі, засвідчено їхню релевантність у різних позиціях слова. Обґрунтовано, що найвиразнішу ознаку досліджуваних дистантних зон становить збереження м'якості тих звуків, які в суміжних діалектах стверділи: приголосних [p'], [t'] у середині та в кінці слів, спільність і регулярність їхньої реалізації перед [a] різного походження та іншими голосними заднього ряду; наявність м'якого приголосного [c'] як відповідника *v' після зубного перед рефлексом *ϕ у варіантах *c'a'tui*, *'c'amo*, *c'am'ki* та лексикалізованої словоформи *'k'isto*; м'які та пом'якшені вияви піднебінних фонем /ж'/, /ш'/, /ч'/, хоч вони й збережені в середньонаддніпрянських і українських закарпатських говірках різною мірою. Укладнено характеристику репрезентації голосних переднього ряду в окремих позиціях і відсутності протетичного приголосного [в] перед [y] (*'yxo*, *'yca*, *uz'ki*, *ujc*, *'ylici'a*) та перед [o] (*o'gon'*, *o'p'ix*). Докладний аналіз матеріалів АУМ і збірників діалектних текстів переконливо засвідчує середньонаддніпрянсько-закарпатську міжзональну спільність фонетичних явищ, зумовлену, ймовірно, однаковими процесами, що здавна відбувалися в цих діалектах, і підтримувану впродовж історії розвитку колонізаційними рухами населення, а також окраїнністю територій їх поширення.

Ключові слова: середньонаддніпрянсько-закарпатські міжзональні паралелі, діалектний текст, фонетичне явище, середньонаддніпрянські говірки, українські закарпатські говірки.

Постановка проблеми. Активізація діалектологічних студій наприкінці ХХ–на початку ХХІ століть сприяла нагромадженню емпіричних свідчень у збірниках діалектних текстів, розширенню й уточненню в регіональних дослідженнях інформації, поданої в Атласі української мови (АУМ), збагаченню теоретико-методологічного підґрунтя вивчення діалектів у синхронії та діахронії. Наявність достовірного лінгвогеографічного і текстового фактажу актуалізує вирішення складних проблем спільності явищ у дистантних зонах українського діалектного континууму.

Аналіз досліджень. Регіональне вивчення фонетики і фонології середньонаддніпрянського діалекту уможливило вирішення його типових особливостей, окреслення внутрішньої диференціації й уточнення демаркаційних ліній [Мартинова 2003]. Інтерпретація цих матеріалів у загальноукраїнському контексті дала змогу виявити низку ознак, що мають паралелі в суміжних і віддалених діалектних зонах. Міжзональні відповідники, на думку П.Ю. Гриценка, можуть «сигналізувати (1) про більш давні контакти між двома етносами чи етнічними (етнографічними) групами в межах одного етносу, (2) про пізніші міжзональні зв'язки в ареалі діалектної мови-рецепієнта вже незалежно від контактів двох мов, (3) про незалежну від контактування паралельну інновацію чи (4) таке ж незалежне збереження спільного архаїчного фонду» [Гриченко 1990, с. 187]. Наявність міжзональних паралелей дослідники найчастіше пояснюють міграцією чи появою мовного клину іншого типу в межах колись єдиного континууму.

Стан вивчення середньонаддніпрянського діалекту й українських закарпатських говірок докладно представлено в дослідженнях науковців Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького і Ужгородського національного університету [СД, 2007; Мартинова 2020, с. 3–4; Миголинєць 2004, с. 9–16; ЗД, 2009]. Учені обох наукових центрів нині працюють над поглибленням студій із фонетики та граматики середньонаддніпрянського і закарпатського діалектів, представленням їхньої лексики і фразеології та укладанням діалектних текстів і словників. Міжзональна єдність типових явищ цих мовно-територіальних одиниць була об'єктом зацікавлення небагатьох дослідників (М.О. Максимович, Ф.Т. Жилко, Й.О. Дзєндзелівський, Г.І. Мартинова). Так, у середині ХІХ століття М.О. Максимович, дискутуючи щодо аргументованості так званої «погодінської гіпотези», відстоював автохтонність населення Середньої Наддніпрянщини. Згідно з теорією російського історика М.П. Погодіна, територію Києва і прилеглих до нього земель до монголо-татарської навали заселяли великороси; під час нападу їх частково було винищено, але деякі переселилися на північ, тобто на терени сучасної Росії, а «етнічний вакуум», що утворився таким чином у Середній Наддніпрянщині, згодом був заповнений вихідцями з басейну Карпат – малоросами. Заперечуючи цю гіпотезу, М.О. Максимович згадує історичні перекази з Карпатської Русі, де йдеться про те, що сюди населення прийшло разом з уграми з берегів Дніпра в 10 ст. (на жаль, учений не покликається на джерело –

Г.М.); а з іншого переказу дізнаємося, що воно мігрувало в Карпати в 15 ст. з Поділля разом зі своїм князем Корятовичем. Учений висновкував, що, за обома переказами, «Подкарпатська Русь походить з нашого малоруського краю, з берегів Дніпра і Поділля» [Максимович 1880, с. 209]. Один із переказів підтверджує й розповідь, записана в українській закарпатській говірці: *а́бо тата́ри дереу́ян'і за́мки попала́ли / а л'уде́ї поуби́вали // як тата́ри п'ушли́ іс:і́х м'іс'у' / коро́л' Бі́ла поча́у клі́кати л'уде́ї з і́нших зе"ме"л' // запро́сїу́ в'їн ру́с'кого кн'а́з'а Ку"р'ато́вича // а Ку"р'ато́вич приві́у іс:обо́у со́рок тис'ач л'уде́ї* [УЗГ, с. 79]. Щодо спустошення Середньої Наддніпряни М.О. Максимович писав: «Мы, малоросияне, остались по-прежнему в своей родимой Киевской стороне, в своих стародавних городах и селах, – ми остались на корню, с которого не сильны были нас сорвать никакие вихри и бури, ниже гроза Батыева» [Максимович 1880, с. 209]. Своє твердження учений підкріпив докладним аналізом давньоруських пам'яток на предмет наявності в них рис малоруського наріччя. Майже через століття Ф.Т. Жилко допускав, що південна частина діалектів південно-західного наріччя здавна була споріднена окремими рисами із середньонаддніпрянським говором, а пізніше, під час нападів кочівників, унаслідок обезлюднення південно-східного Поділля ця діалектна й територіальна єдність була розірвана [Жилко 1960, с. 21]. Матеріали скартографовані в АУМ унаочнюють цю думку, адже деякі явища, спільні для середньонаддніпрянського й карпатських говорів, поширені й у суміжні гуцульський і покутсько-буковинський та вкрапленнями в інші говори південно-західного наріччя. Зокрема, збереження опозиції /p/ : /p'/ у середині слова АУМ фіксує й у гуцульських та покутсько-буковинських говірках, але за інших умов, ніж у карпатських і середньонаддніпрянських: там звук [p'] м'який перед [e], [и] з [a] (<*ε) незалежно від наголосу. Подібну поведінку опозиції /p/ : /p'/ в АУМ скартографовано щодо палаталізації [p'] перед [a] [АУМ 2, к. 115, 116]. Збереження опозиції /p/ : /p'/ у кінці слів також властиве карпатським, гуцульським і покутсько-буковинським діалектам. Ф.Т. Жилко вказував на те, що деякі риси середньонаддніпрянських говірок (альвеолярний звук [л'], збереження давньої м'якості звука [p'], м'якість звука [ц']) мали виразні паралелі в буковинських і частково карпатських говорах уже в XV–XVI ст. [Жилко 1960, с. 21]. Про генезу закарпатських говірок і вплив на їх формування екстралінгвальних чинників писав Й.О. Дзендзелівський. Попри складність історії колонізації Закарпаття дослідник відстоював його українськість і вважав, що закарпатський діалект почав формуватися задовго до IX–X ст. ще з пізньопраслов'янських часів [див. за: Юсип-Якимович 2021: с. 274]. За дослідженнями вченого, незважаючи на те, що Закарпаття перебувало під владою Угорщини понад 8 ст., уже з другої половини X ст. на формування його населення має вплив Київська держава. Упродовж 1243–1262 рр. землями від Марамороша до Шарина володів зять угорського короля Бейли князь Рос-

тислав Михайлович, заселяючи сюди людинність із Чернігівщини, Київщини, а пізніше й з Галичини; у XIV ст. на територію в межиріччі Латориці та Ріки прибуло 40–60 тисяч переселенців з Волині та Поділля, а приплив населення з цих регіонів в ужанські говірки тривав і в XVII–XVIII ст. [Дзендзелівський 2002, с. 90–91]. Лінгвогеографічний аналіз матеріалів АУМ виразно засвідчив міжзональну середньонаддніпрянсько-карпатську спільність (збереження м'якості [p'], [ц'], шиплячих приголосних), зумовлену, на нашу думку, ще й окраїнністю обох говіркових масивів, до яких через різні історичні чинники не досягла хвиля диспалаталізації, що рухалася з півночі [Мартинова 2005].

Розвиток української діалектної текстології дає змогу глибше й головне достовірніше висвітлити порушену проблему. У 2004 році було опубліковано працю «Українські закарпатські говірки. Тексти», упорядковану викладачем кафедри української мови О.Ф. Мигoliniць та О.Д. Пискач [УЗГ], а впродовж 2008–2013 років вийшла друком текстограма середньонаддніпрянських говірок у трьох книгах «Говірки південної Київщини» [ГПК], «Говірки Західної Полтавщини» [ГЗП], «Говірки Черкащини» [ГЧ], що є надійним підґрунтям дослідження середньонаддніпрянсько-закарпатських паралелей. За матеріалами діалектних текстів, за висловом П.Ю. Гриценка, можливе не лише дослідження «рестру сегментних і суперсегментних елементів говірки», але й інформаційне декодування, що «забезпечує пізнання структури і внутрішньої організації говірки як окремої системи, а через низку говірок, – ширших діалектних ареалів, зрештою – всього континууму» [Гриченко 2015, с. 103].

Мета і завдання статті – репрезентувати реалізацію середньонаддніпрянсько-закарпатських міжзональних фонетичних паралелей у діалектних текстах, виявити умови й закономірності їх представлення, регулярність і специфіку функціонування в обох діалектних континуумах.

Методи та методика дослідження. У статті використано описовий метод для виокремлення та характеристики діалектних явищ, узагальнення спостережень над фактичним матеріалом. Структурний метод застосовано для інвентаризації й систематизації говіркових особливостей, ареалогічний – для з'ясування їхнього поширення, а зіставно-типологічний – для увиразнення специфіки функціонування. Для дослідження поведінки вирізнених структурних рис використано текстологічний аналіз та елементи дистрибутивного.

Виклад основного матеріалу. Середньонаддніпрянсько-закарпатські міжзональні паралелі представлені в лінгвогеографічних, лексикографічних і описових працях загальнонаціонального й регіонального характеру. Ґрунтуючи на написанні статті стали передовсім результати картографування в АУМ та монографічного дослідження фонологічної системи середньонаддніпрянського діалекту [Мартинова 2003]. Докладний аналіз матеріалів АУМ засвідчив, що найяскравіше вони виявлені на фонетичному рівні діалектної мови: звук [i] (<*ě) в

лексемах *д'ірка*, *д'іра* [АУМ, 1: к. 4; АУМ, 2: к. 4; АУМ, 3, II: к. 2]; звук [и] в лексемі *блиск* [АУМ, 1: к. 6; АУМ, 2: к. 5; АУМ, 3, II: к. 11]; збереження опозиції /р/ : /р'/ у середині слова [АУМ, 1: к. 126; АУМ, 2: к. 115, 116; АУМ, 3, III: к. 18]; м'якшення [р'] перед рефlekсами *ε [АУМ, 1: к. 127; АУМ, 2: к. 115; АУМ, 3, II: к. 24; АУМ, 3, III: к. 18]; палаталізація [р'] перед [а] [АУМ, 1: к. 128; АУМ, 2: к. 116; АУМ, 3, II: к. 24; АУМ, 3, III: к. 18]; протиставлення /р/ : /р'/ у кінці слів [АУМ, 1: к. 130; АУМ, 2: к. 117; АУМ, 3, II: к. 26; АУМ, 3, III: к. 18]; м'якість шиплячих [ж'], [ш'], [ч'] [АУМ, 1: к. 90, 122; 123; АУМ, 2: к. 112, 113; АУМ, 3, III: к. 11, 17]; відсутність протетичного [в] перед [у]: *ухо*; непротезована форма лексеми *вузький* з наголосом на другому складі – *уз'кий*; непротезована форма лексеми *уж*; непротезований варіант лексеми *вулиця*: *улиц'а* та ін. [АУМ, 1: к. 136, 137, 138, 139; АУМ, 2: к. 122, 123; АУМ, 3, I: к. 22; АУМ, 3, II: к. 32]. За результатами регіонального вивчення звернемо увагу на фіксації в досліджуваних говірках звуженої реалізації наголошених репрезентантів /е/ та звука [ы]; м'якого [с'] як відповідника *в' після зубного перед рефlekсом *ε; перехід [т'] у [к'] у лексемах *к'істо*, *к'існий*; м'якість [ц] у середині, у кінці слів і в суфіксі -цьк-; непротезовані варіанти *ор'іх*, *огон'*.

У попередній публікації ми вже розглянули докладну ареалогію деяких із названих явищ у загальноукраїнському контексті [Мартинова 2005], тому завданням цієї розвідки є аналіз їх реалізації у зв'язних розповідях діалектоносіїв із середньо-наддніпрянських та українських закарпатських говірок. Так, у середньонаддніпрянському діалекті, як і в карпатських говорах, засвідчено ареал звука [і] (<*ε) у лексемах *д'ірка*, *д'іра* [АУМ, 1: к. 4; АУМ, 2: к. 4; АУМ, 3, II: к. 2]. У текстах із середньонаддніпрянських говірок зафіксовано лексему *д'ірка* та її словотвірний варіант *д'іроц'ка*: *д'іти бул'о о'це з'робл'ат' ота'ко в сн'ігу тунел'і та'к'і да / повигр'і байут' д'ірки / лаз'ат' по т'іх тунел'ах у дво'р'і* [ГЧ, с. 135]; *рамка та'ка / то'д'і оту'ди ж д'ірки пос'вердл'ні /* [ГЗП, с. 77]; *н'і / бо'ч'ка з о'бох бо'к'ів зак'рита / а там т'іки о'то д'іроц'ка / та'ка шо т'іки ч'опик уст'авл'айут' і воду на пол'е во'зил'и бул'о* [ГЗП, с. 58], тоді як в українських закарпатських говірках засвідчено первинну назву *д'іра*: *таї йак'рас т'рап'іу / шо кл'очка сид'іла коло тоїї д'ірі / шо к'ури л'аз'ат' / а д'іра' ні б'іла з'ат'кана* [УЗГ, с. 79]¹.

Згідно з АУМ, у середньонаддніпрянських, як і в карпатських та галицько-буковинських діалектах, у лексемі *блиск* скартографовано звук [и] [АУМ, 1: к. 6; АУМ, 2: к. 5; АУМ, 3, II: к. 11], що підтверджено й у зв'язних текстах із середньонаддніпрянських та українських закарпатських говірок, де ця коренева морфема засвідчено у формах дієслів *блискати*, *блиш'чати* та іменника *блискавка*: *і в нас вно'ч'і блискало з'дорово // з'рому ні д'уже чут' було* [ГЧ, с. 464]; *оч'ири'тинка / д'удоч'ка / оч'ири'тинка / і о'то го'рит' / блискай'е / аби*

блискало [ГЗП, с. 106]; *блиска'йка так блиснула / шчо йїх уб'іла* [УЗГ, с. 79]; *та йа позир'айу / а там с'а вода блиш'ч'іт* [УЗК, с. 125].

Серед виразних особливостей українських закарпатських говірок, спостережених у текстах, є сильне звуження виявів фонемі /е/ перед м'якими приголосними та її реалізація звуком [и]: *мал'ін'ку*, *л'уд'ій*, *зімл'у*, *д'іт'ій*, *сіру'ом*, *в'ітру'ц'*, *тірн'ом*, *тірн'а*, *ті'нір'*, *тип'ір'*, *тип'ір'ка*, *тр'іт'ого*, *за дв'ір'і*, *вич'ір'а*, *вич'ір'ати*, *дин'*, *стол'іц'*, *горн'іц'*, *кон'іц'*, *от'іц'* та ін. У тексті: *і йе'дно'го дн'а іс'м'ут'ным сіру'ом да'у д'іт'ом зб'аноч'ки таї покліка'у іс'обої* [УЗГ, с. 26]; *кас'ц'і кон'іц' / розб'іус'а горн'іц'* [УЗГ, с. 44]; *в'ід'ма д'уже обозлілас' на л'уд'ій* [УЗГ, с. 50]; *дин' / дин' / б'ілі дин' / ұстав'аї / д'і'юко / кладі ұгін'* [УЗГ, с. 53]; *із об'іда поч'іна'ц'а вар'іти вич'ір'а* [УЗГ, с. 74]. Водночас нерідко в цій позиції фіксуємо звук [ы]: *і уст'ала м аш на др'уг'і дин'* [УЗГ, с. 24]; *а ши ў т'ому сил'і б'іла ц'ібр'ко'у* [УЗГ, с. 25], причому часто навіть у мовленні одного діалектоносія поряд з [и]: *то бы'у ве'лікії поштар' / йак'ій п'іши ход'іу за по'што'у до в'ароша і к'аж'д'і дин' проход'іу п'ут' бу'лше за тр'іц'ат' к'іломе'три // а же'б'і дойшо'у ск'орше / то йшо'у ч'ере'з л'іс / же'б'і ұстігнути за дин' ве'рну'тис'а із в'ароша* [УЗГ, с. 41] чи основним виявом фонемі /е/ в наголошеній позиції: *то до полуд'н'а йшла м до ц'еркви* [УЗГ, с. 33]; *от'одо до'укола ц'еркви хов'аут уш'ит'ких по'п'і і д'ак'ы* [УЗГ, с. 40]. У словоформах *вічора*, *навічур*, *навічур* наявність звуженого вияву /е/, очевидно, зумовлена тим, що раніше в цій позиції шиплячий [ч] був м'яким: *а дал'е н'і'як не' могл'амс'а доч'екати вічора // навічур хл'оп'ц'і і д'і'к'і с' ц'іло'го се'ла збе'ралис'а коло ве'лікого д'уба* [УЗГ, с. 33]; *ке'р'іч'ун с'а сп'іч'е / навічур клад'е с'а на с'і'но* [УЗГ, с. 74].

У середньонаддніпрянському діалекті звужену реалізацію наголошених репрезентантів /е/ засвідчено тільки в говірці с. Байбузи Черкаського р-ну Черкаської обл., але не лише перед м'якими приголосними: *ў'л'уд'ій*, *ч'итви'ро*, *п'литин'і*, *пир'івисло*, *в'ічир'і*, *ста'рин'к'і*, *трудо'дин'*, *зілин'і*, *вир'ит'но*, *ў'з'р'ічку*, *тип'лі*, *з'личик*, *ли'лика*, *в'ічир'а*, *в'ич'ір*, *ч'ил'ад'*, *д'зиркало*, *вирх*, *в'ирби*, *мир'зне*, *мир'тв'ій*, *ч'ириш'на*, *мал'ін'ку*, *ў'н'ій*, *р'ад'иничко*, *тир'лы*, *страш'ни*. У тексті: *нас бу'ло ч'итви'ро / а дво'йе у'мерло* [ГЧ, с. 352]; *пир'івисло ск'рути і за ним ідет' в'й'аже / за косар'ем; то'д'і ж ні ро'б'или на з'роши / а то'д'і / по'жалуста / на трудо'дин' / ро'б'или* [ГЧ, с. 357]; *нас'ки пик'лі / хоч мал'ін'ку / а сп'ічут' було / і крашаноч'ки було к'рас'ат'* [ГЧ, с. 358]; *о'це то'б'і ув'ичир'і при'ход'ат' з'ул'ат'... ба'гато до нас при'ходило л'уд'ій / та'ки ста'рин'к'і / л'уди при'ходили до бат'к'ів з'ул'ат'* [ГЧ, с. 359]. Нерідко поряд зі звуженим мовець вживає й основний вияв фонемі /е/ в наголошеній позиції: *до ц'иркви / доч'ичко / йа то'б'і ска'жу по п'равд'і / йа до ц'еркви ні д'ужи й хо'дил'а* [ГЧ, с. 359]. Зрідка фонему /е/ реалізує нелабіалізований звук [ы] середньо-заднього ряду, високого обниженого підняття: *за'мыр'зне*, *пир'им'л'ували*, який частіше репрезентує /и/ і функціює в наголошеній і

¹ Тут і далі зберігаємо системи транскрибування, запропоновані в збірниках діалектних текстів.

ненаголошеній позиціях у суспільстві з приголосними різних класів (здебільшого губними й задньоязиковими) в середині та в кінці слів: *вийде, робили, натопити, вигнали, утомилася, п'ю, б'ю, спити, Йаримийиха, м'нули, нап'ячут, пиришчир'былы, л'убылы, купит, головы, зубы, рушники, ш'оки, бабы, у'кынулы, палылы, стирьлы, дожы'вем, ма'шынойу, палыу, жыто, сваты*. У тексті: *вручну моло'тылы / тирлы на терниц'и / витиралы ото те / шо то витиралы ... / дома ми сушили на п'ч'и йих'и / дома б'лы / і здавал'и [ГЧ, с. 352]; вже й пенс'ийу пиришчир'былы / та'ка / і жи'вем ідос'и / думал'и / ни будим жыт' / а ми жы'вем ідос'и / мучимос' [ГЧ, с. 354]; жали та'кыми жат'ками / хо'дыли д'івчата молод'и / йім с'нопикы да'йе / а во'ни в'яжут' [ГЧ, с. 357]. Ця риса споріднює говірку с. Байбузи Черкаського р-ну з закарпатськими говірками, де дослідники фіксують її здавна [Миголінець 2004, с. 17], однак більшість властивих їй ознак є типовими середньонаддніпряньськими.*

Аналіз діалектних текстів засвідчує одну з визначальних ознак систем середньонаддніпряньського і закарпатського діалектів – фонологічну опозицію приголосних твердість : м'якість, що репрезентує збереження протиставлення за цією ознакою тих фонем, що в інших говорах стверділи. Так, наявність опозиції /p/ : /p'/ у середині слова властива більшості середньонаддніпряньських говірок, зокрема в текстах фіксуємо м'якість приголосного [p'] перед голосними [a], [o], [y] (*р'аднина, ковдр'а, кор'аки кур'ач'и, вир'адимо, дар'ат, л'ікар'а, р'адом, п'рал'и, в'ідр'ад, жар'ат, кур'ави, пови'чер'ал'и, на п'радку, однар'ац'а, в'ір'овки, ут'р'ох, чоти'р'ох, тр'о'ма, на кодр'у, сахар'у, за'нар'уйе, гор'увал'и та ін.*): *узвару навар'ат' / кут'и навар'ат' і шоб ст'рава бул'а із два'нади'ати вид'ів / ва'чер'а шоб п'існа бул'а [ГЧ, с. 452]; тир'анку ту в'моч'ат' та висунут' / вимитут' че'р'ін' ту у п'ч'и та то'д'и са'довл'ат' хл'іб [ГЧ, с. 453]; п'рал'и нитки / вал / р'адна робил'и [ГЧ, с. 472]; надвое рос'кол'уйут' і то'д'и тут гострий штир'очок [ГЧ, с. 128]; о'це та'ке / до'вга / дошка од'на й друга / і по'пир'ечка / о / а то'д'и дв'і в'ір'овочки / і тут дв'і в'ір'овочки / і ото на чоти'р'ох в'ір'овках / і до с'волака приби'вайут' і ко'лишут' ди'тину [ГЧ, с. 147]; а мат'інка титер'у / мол'оден'ким дру'жичкам на ви'чер'у [ГПК, с. 34]; да то'д'и вже мати і ч'е' вже ковдр'у чи там р'адно [ГЗП, с. 26]. Зрідка фіксуємо м'якість [p] перед голосним переднього ряду [e]: *і йак'іс'та'к'і розовен'к'і ст'р'елочки та'к'і висок'і / там / і то'д'и все болото / розове [ГЧ, с. 136]; в'ін д'ір'ектором сов'хоза був [ГЧ, с. 144]; шо о'це перша гор'ілка / во'на сама кр'епка / зрадус // пир'вак називайиц'а [ГЧ, с. 267]; но во'ни ж у'же подозр'ен'йя мали [ГЧ, с. 268], що виникло під впливом російської мови і характерне для місцевого просторіччя.**

У діалектах карпатської групи також регулярно збережена палатальність [p'] перед голосними заднього ряду, що засвідчують карти АУМ [АУМ, 2: к. 116; АУМ, 3, III: к. 18] та діалектні тексти із українських закарпатських говірок, де виявлено чи-

мало прикладів словоформ із м'яким [p'] у середині слова: *тр'асти, пр'ажу, од гор'ачки, р'абін'ка, куче'р'авого, вичір'а, вичір'ати, кур'ата, бур'ан, у р'абун'і, бур'а, говор'ат', пр'ала, пр'аче'с'а, до обр'аду, на двір'ах, двир'ома, поштар'ом, цар'ови, цар'у, вар'уху, говор'у та ін.*). Наводимо приклади в реченнях: *жыл'і мы б'ідно // мал'оу зналам мно'го зор'а (УЗГ, с. 23); у нас на Ве'ликобе'ре'зн'аншчин'і йе головн'а р'іса свад'б'ового обр'аду (УЗГ, с. 25); дис'сере'к пун'а у л'іс'і уч'улиз'ме / шо шоб' хр'ашч'ім' (УЗГ, с. 31); се'стра мойа / Мар'а / знала про то; ле'м дыс' пойе'дн'а / йа туй'с'а ж'ур'у (УЗГ, с. 24); до'ма му ба'ба з'адила ве'ч'ер'у (УЗГ, с. 32); а би'у цар'ом на у'шйтк'і ту окр'уз'і (УЗГ, с. 28); йа робила три'ц'ат' чоти'ри ро'ки поштар'ом у Ра'кошин'і [УЗГ, с. 55]; айбо бу'де сілна бур'а (УЗГ, с. 93); за м'ор'ом бы му вичір'а / за дру'гим об'іт [УЗК, с. 139]; ут'о'уды йа з ни'у ни говор'у [УЗГ, с. 148].*

За матеріалами АУМ, у середньонаддніпряньських говірках скартографовано звук [a] як рефлекс ненаголошеного *ę зі збереженням м'якшення попереднього приголосного [p'] у словоформах *р'аб'ий, запр'ажу, по'радок, гар'ачий, р'ату'ват'* [АУМ, 1, к. 127], що засвідчено і в діалектних текстах: *ну ото бур'аки / та ос'во'на тут / а йа ка'жу / в'із'му чо'тир'і бур'аки / у Дановни то'жи йе / так во'ни та'к'і йак'іс' р'аб'і [ГЧ, с. 204]; а друга дес'там йес'т' / джека / р'аба / та наве'ла цуц'н'ат [ГЧ, с. 325]; так йа прости'лайу йі'ї на сп'ід / шоб мат'рас ни по'р'аб'ів [ГЧ, с. 62]; бу'ло в'ночви запр'агли [ГЧ, с. 454]; так буду роз'водит' / шоб розви'сти хол'одно'у водо'ю / шоб ни в гар'аче [ГЗП, с. 194]; да ка'жу да'вай йа схо'жу да подив'л'ус'чи по'радок йе [ГЧ, с. 82]. В українських закарпатських говірках звук [p'] також зберігає м'якість перед [a] в зазначеній позиції [АУМ, 2: к. 116; АУМ, 3, III, к. 18], що представлено і в текстах із цих говірок: *прийзали го лан'цом до стола / обы не' ут'ік // а пот'ому запр'агли кон'і [УЗГ, с. 78]; йак схопит' р'абун' / а йа до'ужанку // утрипализ'ме де што б'ыло [УЗГ, с. 66]; у н'ого зу'бы б'ыли згор'іуш'і од гор'ачки [УЗГ, с. 62]; кури'ца р'абін'ка / і'та бы йі у'біла [УЗГ, с. 71]; молод'а клад'е йім усім по по'ратку на го'лову фату' [УЗГ, с. 164].**

Як бачимо, збереження м'якості [p] у середині слова в середньонаддніпряньських і закарпатських говірках може відбуватися перед [a] різного походження та іншими голосними заднього ряду і не відрізняється ні за регулярністю, ні за особливостями реалізації. Своєрідність українських закарпатських говірок полягає в пом'якшенні [p] перед приголосними (*вир'х, вир'ба, тинір'ки, гор'ко*): *йа бу'ду го'кати / к'ім' босоркан'а бу'де бра'ти вир'х [УЗГ, с. 59]; Бог зна'є / т'іл'ко т'ій в'ір'б'і ро'к'і'у б'ыло [УЗГ, с. 125]; д'і'юкі од'авалис'а / ве'селост' бу'ла / не' так / йак тинір'ки [УЗГ, с. 165]; бідовали гор'ько [УЗГ, с. 183], що, однак, трапляється в текстах зрідка. У середньонаддніпряньських говірках засвідчено випадки пом'якшення [p] у кінці складу перед приголосним [к]: *у Хар'к'ів, хар'к'івс'кий, гор'ко: по'йхав у Хар'ков / посту'пив там у ака'дем'ійу во'йен'им був [ГЧ, с. 315]; йа ж йі'ї так ст'рой'ла**

гор'ко [ГЧ, с. 493]; *заве^рбу^вав ми^не і ше там одного у Хар'ков на завод ком'інтерна/називав^с'а хепе^зе / хар'к'івс'кий паравозстроїт'іл'ний завод [ГЗП, с. 155].*

Нейтралізація протиставлення /р/ : /р'/ у кінці слів за рахунок ДО «твердість» характерна для південної частини правобережних і лівобережних середньонаддніпрянських говірок, окремих слобожанських, східних і південних степових [АУМ, 1: к. 130; АУМ, 3, II: к. 26; АУМ, 3, III: к. 18]. У текстотеці із середньонаддніпрянських говірок це явище засвідчено в правобережних говірках уздовж Дніпра: *п'рава / д'іве^р' т'рохи осту^навс' було за мене (ГПК, с. 106); бур'ачки сахари кидали / сахар'у ни дужи ж було / х'іба ж тоді сахар' був? (ГЧ, с. 354); ко^сар' / йагжи ж ко^сар' (ГЧ, с. 357); а то з мамою було йіз'д'у на ба^зар' (ГЧ, с. 488) та суцільним масивом у лівобережних: до войни ко^сил'и / ко^сар' / коси / а ми в'йажим ба^би (ГЗП, с. 147); – Як називали майстрів, які горщики робили? – Гонч'ар' / гонч'ар' (ГЧ, с. 153); сахар' пирити^рали з ма^линою (ГЧ, с. 211); в Н'імеч'ину привизл'и і знов у Прус'її якраз Оспройсин / там л'агир' [ГЧ, с. 48]; а ікони позабирали / але бол'шинство забрали в Красногорс'кий монастир' [ГЧ, с. 178]. Ареал м'якості [р'] у кінці слів АУМ фіксує також у карпатських, гуцульському і покутсько-буковинському діалектах [АУМ, 2: к. 117]. У текстах із українських закарпатських говірок послідовно представлено звук [р'] у кінці слова: *та такі кажут' ве^лікій цар' би^у (УЗГ, с. 29); йе^н:ого ве^че^ра чиридар' пригна^у коро^ви (УЗГ, с. 81); золотар' бы^у і н^чным бохтар'ом (УЗГ, с. 96); об'ї йїх йак'їйс' з'в'ір' не^у пой^ї; а шчи вибира^їют полонін:ика // то старшій в'їучар' [УЗК, с. 143]; та де йа тинір' найар' забійс'а у болниц'у! / а хто за н'а бде йаровати? [УЗК, с. 144], причому зрідка навіть у мовленні одного діалектоносія трапляються варіанти з м'якшенням [р] і без нього: *а тинер' у манастір' иде^ме / в'іділис'т'е йак'їй манастір' при путі паран:ї / мус'к'їй манастір' [УЗГ, с. 56].***

Упорядниці текстів із українських закарпатських говірок серед характерних для них ознак називають «збереження в усіх позиціях м'якості не тільки [р], а й [ц]» [Миголинець, Пискач 2004, с. 17], що є однією з типових рис і середньонаддніпрянських говірок. Наявність м'якого [ц] в середині слова перед голосними заднього ряду, у суфіксі -цьк- та в кінці слів яскраво підтверджує текстовий матеріал. Розгляньмо особливості реалізації /ц/ у середньонаддніпрянських говірках (терниц'а, костриц'а, до с'л'інц'а, т'рици'ат', шатковниц'ами, по кам'інц'ах, пал'аниц'а, осн'івниц'а залиц'айц'а, обмийц'а, двац'ат', засмал'ц'ована, ц'ого, танц'ор, шишниц'у, танц'уй, костриц'у, хлопиц', таниц', п'яниц', холодец', м'іс'ац', с'тарциц', с'тулиц', о'вец', австр'їїц', п'яти^сотниц'ка, ба^гац'ко, здо^ровец'ку та ін.): *тут почал'ас' в'їїна з н'імц'ами [ГЗП, с.155]; то бул'о все о'це / і ви^тушки / й осн'івниц'а / і вир'с'тат [ГЗП, с.158]; бул'а терниц'а така зроблина [ГЧ, с. 122]; а йа до с'л'інц'а виши^вал'а*

*/ вс'ого бул'о [ГЧ, с. 124]; бо йа ж т'рици'ат' другого / а в'ін з т'рици'ат' вос'мого / забрали його шче ни бул'о ш'існац'ат' год [ГЧ, с. 257]; торбинка полотн'ана / ше й засмал'ц'ована / бо коли ж мати спи^че коржик / то у ту торбу [ГЧ, с. 285]; а миц'а у ночви / може / у три м'іс'ац'ї раз обмийц'а та й год'ї [ГЗП, с.154]; тод'ї о'ц'у костриц'у бирут' іше і т'їпайут' [ГЗП, с.74]; дак вз'али за руку у круг танц'уват' / танц'ор [ГЗП, с.76]; Волод'у з ц'ого вул'іка повинни р'її вилит'ит' [ГЧ, с. 307]; гуртуйис'а у того погул'айши / у того / у того // а с'їчас жи дома / а п'яниц' повно [ГЗП, с.79]; шо храм / картопл'а / холодец' / к'іс'іл' / о'це так одбували храм [ГЗП, с. 83]; і бул'а п'яти^сотниц'ка в мене л'анка / шчил'ос' мол'од'їжна [ГПК, с. 29]; ми тудойу бул'о йерко^вец'койу ходил'и [ГПК, с. 35]; а шишок же^м ба^гац'ко [ГПК, с. 35]. Подібну реалізацію спостерігаємо і в українських закарпатських говірках (хлопц'ами, ва^рци'а, о'ти'а, п'лиц'а, дванц'ат', мол'ац'а, вуц'а, сход'ац'а, ідуц'а, із Бук'їїц'ової, танц'ова^у, о'ти'ови, с'ирц'ом, тингир'їц'у, на вулиц'у, танц'увут', сливовіц'у, пикніц'у, в'ітриц', т'ане'ц', столиц', окр'айе'ц', в'ініц', суше^нциц', калніц'койі, се^ре^нч'їц'кого тощо): *нас коро^ви с'хлопц'ами [УЗГ, с. 24]; дис' попу^ноч'ї молод'а танц'уйе з друзками [УЗГ, с. 25]; на С'ат'їй в'еч'ур ва^рци'а дванц'ат' стра^у [УЗГ, с. 32]; тут час гостіни договор'уйц'а за дату св'ал'би [УЗГ, с. 35]; ва^рїїс'а компот іс' суше^нциц' / пере^т с'ат'ками н'ан'ко квасіц' сливовіц'у (УЗГ, с. 41); та ўже нараз знавут' / шо то їдут' із калніц'койі гостіни [УЗГ, с. 57]; і л'уди поклікали се^ре^нч'їц'кого чоловіка [УЗГ, с. 58]. Як бачимо, в обох діалектах збережено м'який [ц] у всіх позиціях слова; це явище регулярне, поширене не лише в питомих діалектних одиницях, а й у записаннях.**

Для значної частини середньонаддніпрянських говірок АУМ фіксує варіанти с'ат'їй, с'ато, де засвідчено наявність м'якшення приголосного як відповідника *в' після зубного перед рефлексом *е . У діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок функціює іменник с'ат'ки, прикметник с'ат'їй, дієслово с'атит': *а те би^ре та стигно в н'їч та пи^чут' / зап'їкайт' / на ц'їл'ї с'ат'ки тод'ї вже його хва^та [ГПК, с. 204]; добралис'а ми в Ко^заровку в п'ятниц'у / пере^д зе^мленими с'ат'ками [ГЧ, с. 317]; бул'о та^ки церк'овни кри^нци'ї / родни^чок звал'ос'а / до ми бул'о вс'їзда виши^чаймо йїх і бат'ушка с'атит' / о'то ж с'атит' жита / с'атит' ту кри^нци'у / і звал'ас'а с'а^чена [ГПК, с. 33]. Мікроареали цього явища поширені по обидва боки Дніпра у східно- і середньополіських говірках, а також у західнополіських на межі з говірками білоруської мови та в закарпатських, де можливі також форми с'ато, с'їато, с'їат'їй [АУМ, 1: к. 94; АУМ, 2: к. 77]. У текстах із українських закарпатських говірок засвідчуємо м'який [с'] як відповідник *в' після зубного приголосного в іменнику с'ато, прикметнику с'ат'їй, дієслові с'атити: *таї раз у вилікоїе с'ато пр'авіц' пуп служ'бу [УЗГ, с. 60]; добрий і справе^длівий / с'ат'їй угодники му помаг'али (УЗГ, с. 25); на С'ат'їй**

веч'ур вáриц'а двана́ц':ам' страў (УЗГ, с. 32); а ў нас йи'ч'и прибáўл'ам' і **С'амá** Мáр'а / пóўнос'т'у то с'а назýват' Руздвó **Прыс'атойі** Богорóдиц'и [УЗГ, с. 57]; нуп почáй с'а молíти / йак с'а помолíў / покадиў / нáчаў **с'атíти** хiжу [УЗГ, с. 45]; **с'атый** вiчýр настáйé [УЗГ, с. 74]; бýли так'и / шчо мет пак **с'ам'áт'** на Вóдóш'ч'и [УЗГ, с. 75]; сисé **с'áто** зимóвойе не^м лим д'íти чикáвут' [УЗГ, с. 99], хоч в обох дiалектах зрiдка фиксуемо в названiй позицiй i звукосполуку [с'в']: **с'ат'ки** р'iздв'ан'и / **с'в'ат'веч'ip** бул'о 'казут' [ГЧ, с. 452]; **от с'в'атий** Петрó i ўнов'идáйе Исýсов'и (УЗГ, с. 29); **то трéба тóму / шчо плáче / шчос' св'ачéнойе** шмáрити [УЗГ, с. 34]; **а стáр'и бáбы гвáр'ат'** / же^м не^м мош крóсна тай на низ ниткi лишáти через ве'лiкóй **с'в'áто** пóўныма [УЗГ, с. 120].

Опозиция /г'/: /к'/ зазнає в середньонаддніпрянських говірках руйнування за рахунок ДО «передньоязиковість» переважно лише в лексикалізованих варіантах *к'исто*, *к'існий* [Мартінова 2003, с. 200–204; к. 30]: *гáлушки то нашчипан'и / оце к'исто зам'и сила мати і отáко нашчипала* [ГПК, с. 249]; *і чейу кил'йачоу во доюу у це жлукто дирив'йане к'ругле / це все шта'ни / сороч'ки і к'існен'ко йóго / шоб во'но про'нар'увало* [ГПК, с. 244]; *а то'д'и жит'н'е к'исто це йак стик'ли / к'исто остав'л'айиц':а в д'іж'и там / розк'р'ипиц':а д'іжа / к'исто зат'реуц':а* [ГЧ, с. 454]; *з дери-ва / д'іжа / на 'вос'ім буханок / це пидчип'айиши к'істич'ко / к'істич'ко там / во'но вс'г'да остав'л'айиц':а* [ГЗП, с. 90]. У текстах із українських закарпатських говірок засвідчено лише лексикалізований варіант *к'исто*: *йе'дén дин' зам'исили ўни зрána к'исто* [УЗГ, с. 59]; *ўконци роботи тáзда з таздiн'оў давáли л'уд'ам винó / к'исто / йáблока / ор'ixи / грушкi / виногрáт* [УЗГ, с. 76]; *обы де'нцe палач'интóўки было закрьiто к'истом* (УЗГ, с. 83).

Збереження м'якості шиплячих [ж'], [ш'], [ч'] перед [а] (<*ε): *лош'а, б'іж'ат', волоч'ат'* утворює в середньонаддніпрянських говірках замкнений ареал [АУМ, 1: к. 90; АУМ, 3, III: к. 11]. Зона поширення м'якого [ч] перед [а] (<*ε): *волоч'ат', то'лоч'ат'* у говорах південно-східного наріччя загалом і середньонаддніпрянському зокрема значно більша, ніж ареали збереження палатальності [ж'] і [ш'] [АУМ, 1: к. 123; АУМ, 3, III: к. 17]. За матеріалами регіонального вивчення, у середньонаддніпрянських говірках вирізняє кілька груп, що різняться специфікою вияву ДО «м'якість» шиплячих [Мартінова 2003, к. 23, 24]. У частині з них (тип А) м'які шиплячі наявні лише в позиції перед [а] (<*ε), де засвідчено найвищий рівень їхньої палатальності: *йак'ўже ж'т'реба в борич / вит'агайут'ц'у ж'поло'винку і криш'ат'* у борич [ГЧ, с. 119]; *бо вс'і л'и'жач'и / биз рук / биз н'г' / і вс'і о'то во'ни л'и'ж'ат'* [ГЧ, с. 51]; *йак жи йа'можу вйáзат' / сно'пи ли'ж'ат'* [ГЧ, с. 96]; *а водички о'то вже ж да'йут' нам іс'того / іс'паро'воза / там'ўже ж на'точ'ат'* [ГЧ, с. 48]; *пóмоч'ат'* тут у'хат'и / випе'рут' йóго [ГЧ, с. 79]; *і д'ів'ч'ата во'рож'ат' / во'но во'рож'ат' / шоб'зам'іж'вийти* [ГЧ, с. 200]. Також засвідчено збереження напівпом'якшення шиплячих як перед перед [а] різного походження, так і перед іншими голосними чи приголосними (*поса'ж'ал'и,*

нож'ами, обиш'ат'куйут', ж'ил'и, дошч'ич'ки, горш'ки, горш'ч'еч'ки, ч'авунч'ики, ч'авуни, ти'ч'уц':а, ск'руч'увала та ін.): йак і мо'йа мати / но'ж'ами / но'ж'ами нашат'куйимо в'ідур с'т'іки [ГЧ, с. 125]; *і то'д'и гал'уш'ки ц'і'йейу пал'ичкоу і в рот; ч'óго? / раниши / ўже ми'н'и / с'емдис'ат п'ят' год / то раниши ми робил'и / да'вал'и нам і з'реч'ку / і просо / і шиш'ниц'у / і йач'м'ин'* [ГЧ, с. 128]; *йа вам та'кого капусн'аку навар'у / ш'о ви ни об'йстес'а* [ГЧ, с. 453]; *а йа йóму ж'арил'а й с'н'идат'йайц'а із са'ом* [ГЧ, с. 205]; *д'іл'маж'имо / бо це ж ни пол'и бул'и / а дол'и* [ГЧ, с. 453]; *ниши'рок'и на-кидки бул'и // н'е / н'е / ши'рочен'к'и бул'и / мо'ж'е / та'к'и йак о'це л'и'жаночка* [ГЧ, с. 451]; *і х'верми стал'и поро'ж'н'и з пови'биватими в'ікнами* [ГЧ, с. 474]; *то ми ш'ч'итайимо* в'д'івец' / мол'одец' / в'д'івец' / мол'одец' [ГЧ, с. 475] [докладніше див: Мартінова 2003, с. 147–160]. У центральній і західній частинах українських закарпатських говірок дослідники також фіксують збереження м'якості [ч] [Мигoliniць, Пискач 2004, с. 17], однак у діалектних текстах виявлено пом'якшену вимову не тільки [ч'], а й зрідка [ш'] (*ш'и, ноч'овáти, веч'ур, напу'ноч'и, с'в'ич'ку, сватáч'у, їдуч'и, д'іч'а, не'плач', ш'ч'и, ч'ом, дич'ина, п'ич'е, вóч'и, д'ўвоч'ка*): *йа ш'и то'д'и малá б'ýла* [УЗГ, с. 24]; *пушли мы рас із д'ікáми і хлоп'ц'ам'и ноч'овáти на стáйн'у* [УЗГ, с. 29]; *кáжут' / же^м на С'атый веч'ур / напу'ноч'и / худоба гóворит'* [УЗГ, с. 2]; *а пак с'а ўс'и понáтивáвут' та ш'ч'и'с'б'и знáвут'мáло ї зас'н'івáти дáйáкойи задуш'ёнойи* [УЗГ, с. 57]; *а máти ти де'йе / ч'ом не'помóже?; шó к'ит' на Руздвó стр'ілити на розп'ят'á / будé їти дич'инá* [УЗГ, с. 65]; *а сóнце п'ич'е / аж вóч'и ни'вiд'ат'* [УЗГ, с. 74]; *но на дру'гу н'ўч' б'ýло так сáмо* [УЗГ, с. 83]; *ўжé с'ме назбирали поч'т'и пóўн'и кошары / колі ч'ўйе'ме / шчóс'у кóрч'ох дўже тр'ишчiт'и і квич'ўт* [УЗК, с. 124]; *ш'ч'ос' ми ў ногáх мокрó стáло* [УЗК, с. 125] та ін. За матеріалами діалектних текстів м'які шиплячі [ж'], [ш'], [ч'] більше збережені в середньонаддніпрянських говірках, де вони представлені регулярніше і мають вищий ступінь палатальності. У текстах із українських закарпатських говірок фіксуємо пом'якшений варіант [ч'] перед [а] (<*ε) у словоформах іменників середнього роду *д'іч'а, погáрч'а, голоўч'ата, м'иш'ч'а*: *заплáкало д'іч'а із в'инч'ан'а їдуч'и* [УЗК, с. 35]; *капуста / капуста / дру'бн'и голоўч'ата / йак'и пре'красн'и наші і молод'ата* [УЗК, с. 36]; *нал'áла йуї máма погáрч'а винá* [УЗГ, с. 59]; *далá му на плéч'и м'иш'ч'а порóжної* [УЗК, с. 120], тоді як у дієсловах 3 особи множини теперішнього часу [ж], [ч] тверді: *дóста л'удий таздўйут' / дёржат' корóвы / кóн'и / качкы / гўси* [УЗК, с. 130]; *мати'р'и ўчат' свóйих дон'ок с'и робóт'и нап'рéd* [УЗК, с. 143]. Пом'якшені вияви піднебінних фонем /ж'/, /ш'/, /ч'/ в обох діалектах реалізовані в мовленні діалектоносiїв спорадично, причому в українських закарпатських говірках це переважно звук [ч'], зрідка [ш'].

У діалектних текстах із середньонаддніпрянських та українських закарпатських говірок засвідчено відсутність протетичного приголосного [в] перед [у] (*ўхо, ўса, уз'ки, ўж, ўлиц'а*) та перед [о] (*о'гон', о'р'ix*). Наявність / відсутність протетичного [в] у на-

званих словоформах представлено в АУМ [АУМ, 1: к. 136, 137, 138, 139; АУМ, 2: к. 122, 123; АУМ, 3, I: к. 22; АУМ, 3, II: к. 32], зафіксовано за питальником і скартографовано в регіональному дослідженні середньонаддніпряньських говірок [Мартінова 2003, к. 19]. Варіанти без протези поширені переважно в їхній північній та центральній частинах, що виявлено в діалектних текстах: *на'кидка ж уз'ка бул'а* [ГЗП, с. 49]; *у нас же дав'но пост'ройіна до'рога ше дав'но / дав'но // сна'чала во'на була уз'ка / уз'кокол'ейка йак й'їй називали* [ГЧ, с. 179]; *вз'ал'а грабл'і п'їшл'а до того ж'ита / а во'но та'ке / і уж' ни прол'їзе* [ГПК, с. 138]; *гул'али в ус'ак'і їзри // так соб'їрайиц'а вс'а улиц'а / хлопц'і / й д'їв'чата* [ГЧ, с. 191]; *а д'їд був та'кий л'овкий / ви'сокий / чуб гус'тий / ше й уса закручин'і* [ГЧ, с. 151]; *ци'бер був // ко'ров'і м'їшали // та'кий з дво'ма тїлми ушима / ота'к'і уш'і т'і / і туди заложували л'омаку* [ГПК, с. 165]. Варіант *ухо* зазнав онімізації в прізвищі інформантки Ухо Марії Захарівни (с. Сушки Канівського р-ну Черкаської обл.), що свідчить про його наявність в усному мовленні. У південній і східній групах середньонаддніпряньських говірок поширені або обидва варіанти, або з протезою. Непротезовану словоформу *улиц'а* виявлено і в текстах із українських закарпатських говірок: *коло панс'їоната была красна улиц'а* [УЗК, с. 68]; *ош кос' на улици гоїкат' // ус'і уб'їгли на улиц'у* [УЗГ, с. 88]; *но ўна ма'ло і не'чєсна / бо рас'єме їшли улиц'оў / таї кам'їн'ом у нас із бєре'га дула* [УЗГ, с. 96]; *аїбо раз й'ако'с' їшли хлопц'і дум'ї із дру'гоїї улиц'ї* [УЗК, с. 106]. На жаль, у текстах не трапилися варіанти *ухо*, *уса*, *уз'киї*, *уж*, проте фіксуємо відсутність протетичного [в] у лексемі *вугол*: *на ка'ждум углу б'їли три с'їтки зай'азан'ї* [УЗГ, с. 55] та використання в тексті пісні протезованих форм *вулиц'а*, *вухо*: *єї в'їду на вулиц'у / на вулиц'ї сухо / а мо'му фраїир'ов'і зїли мачкї в'їхо* [УЗГ, с. 51].

Непротезований варіант *ор'їх*, за матеріалами регіонального картографування, властивий лівобережним і правобережним середньонаддніпряньським говіркам, зокрема північно-східної частини південної Київщини та наддніпряньської Черкащини [Мартінова 2003, к. 17]. У діалектних текстах фіксуємо такі словоформи: *ї'їабл'ука бул'ї / ї зруш'ї / і ор'їхи бул'ї / ор'їх со'с'єд / ми'не до'ма ни бул'о / так спїл'ав* [ГЗП, с. 31]; *кол'ї йак п'їшов град / та'кий град ви'л'їкий / йак ор'їхи л'їсов'ї о'т'ї* [ГЗП, с. 109]; *хлопц'і по'л'їзли на ор'їх / зач'їтили в'їжками / досточку прист'ройїл'ї* [ГЧ, с. 152]. Приблизно в цьому ж ареалі трапляється й непротезована словоформа *о'гон'*: *сип'неш / пих / у'же й го'рит' / у'же й о'гон' їе* [ГПК, с. 92]; *їа вз'ал'а ло'пату / поки о'гон' зайн'ала* [ГПК, с. 116]; *в'їн за'руку ми'не дир'жит' / і о'боїе ми пиристу'пал'ї чи-*

риз о'гон' [ГЗП, с. 36]; *на Івана Ку'пал'а ми пл'їл'ї в'їн'ки / пл'їгал'ї чєриз о'гон'* [ГЧ, с. 235]; *а то'д'ї мол'одий і мол'ода пирийшл'ї чєре'з о'цей о'гон'* [ГЧ, с. 245]; *а вз'ат' голку / в'пон'їл' о'це / ну йак / вимазати й'її в'понил'ї і на о'гон'* [ГЧ, с. 266]. Варіанти без протетичного [в] перед [о] фіксуємо й у текстах із українських закарпатських говірок: *ўконцї роботи т'азда з газдїн'оў дав'али л'ўд'ам вин'о / к'їсто / й'аблока / ор'їхи / зрушкї / виногра'т* [УЗГ, с. 76]; *ї сїпали ма'ло ор'їх'їў / о'б'ї д'їти гл'ад'али* [УЗГ, с. 85]; *ни'доўго думавучи ўх'опила шчєрблїком г'ранї з о'гн'а* [УЗК, с. 59]; *то'т'ї / йак'ї мо'жут в'їдержати і не' засп'ати / бо там може в'їд'їти мно'го о'гн'їў круг'ом цєрквы* [УЗК, с. 143]; *а коло н'бого тот / прип'аў б'ї / копач'ом о'гн'ї гар'їє* [УЗК, с. 146].

Висновки. Докладний аналіз матеріалів АУМ і збірників діалектних текстів переконливо засвідчує середньонаддніпряньсько-закарпатську міжзональну спільність фонетичних явищ, зумовлену, ймовірно, однаковими процесами, що здавна відбувалися в цих діалектах, і підтримувану впродовж історії розвитку переселенськими рухами, а також окраїнністю територій їх поширення. Підґрунтям такого висновку є фіксація й характеристика за лінгвогеографічними матеріалами та в діалектних текстах низки явищ у вокалізмі та консонантизмі, що здавна були типовими для середньонаддніпряньського і закарпатського діалектів. Особливої ваги у вирішенні порушеної проблеми набуває збереження м'яких приголосних [р'], [ц'] у середині та в кінці слів, спільність і регулярність їх реалізації перед [а] різного походження та іншими голосними заднього ряду; наявність м'якого приголосного [с'] як відповідника *в' після зубного перед рефлексом *є у варіантах *с'а'тїї*, *с'ато*, *с'ат'ки* та лексикалізованої словоформи *к'їсто*; відсутність протетичного приголосного [в] перед [у] (*ухо*, *уса*, *уз'киї*, *уж*, *улиц'а*) та перед [о] (*о'гон'*, *ор'їх*). М'які та пом'якшені вияви піднебінних фонем /ж'/, /ш'/, /ч'/ збережені в середньонаддніпряньських і українських закарпатських говірках різною мірою, однак їх функціонування в системі вищеназваних фонетичних явищ є доказовим фактом того, що виразною особливістю обох діалектів є фонологічна опозиція твердість : м'якість приголосних, оскільки в них збережені м'які репрезентанти тих фонем, що в інших діалектах української мови стверділи.

Аналізуючи діалектні тексти із українських закарпатських говірок, ми спостерегли чимало акцентних, морфологічних і лексичних особливостей, властивих і середньонаддніпряньським говіркам, дослідження яких становитиме перспективу подальших досліджень.

Література

1. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ: Наукова думка, 1990. 368 с.
2. Гриценко П. Ю. Інформаційний простір діалектного тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ: КММ, 2015. С. 100–118.
3. Дзендзелівський Й. О. Спроба реконструкції закарпатського діалекту станом на кінець XIV ст. *Мовознавство*. Доповіді та повідомлення на Четвертому Міжнародному конгресі українців. 26–29 серпня 1999 р. Одеса. Київ: Університетське видавництво «Пульсари». 2002. С. 90–97.

4. Жилко Ф.Т. Середньонаддніпрянські говори (деякі їх особливості і територія поширення). *Середньонаддніпрянські говори*: Збірник статей. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. С. 5 – 22.
5. ЗД – Закарпатський діалект. Бібліографічний покажчик. Укл. І.В. Сабадош, О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2009. 138 с.
6. Максимович М.А. Къ истории малорусскаго языка. IV. Филологические письма къ М.П. Погодину. Письмо четвертое. Максимович М.А. *Собрание сочинений. Т.3. Языкознание. История словесности*. Киевъ, 1880. С. 199–210.
7. Мартинова Г.І. Передмова. *Словник середньонаддніпрянських говірок*. Упор. Г. Мартинова, Т. Щербина. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2020. С. 3–4.
8. Мартинова Г. Середньонаддніпрянсько-карпатські фонетичні паралелі (за даними Атласу української мови та матеріалами регіонального вивчення). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Вип. 8: Збірник пам'яті професора Василя Добоша*. Ужгород, 2005. С. 57–62.
9. Мартинова Г.І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика: монографія. Черкаси: Тясмин, 2003. 367 с.
10. Миголинець О. Стан дослідження закарпатських говірок. *Українські закарпатські говірки*: Тексти. Упор та передм. О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. С. 9–16.
11. Миголинець О., Пискач О. Деякі особливості закарпатських говірок. *Українські закарпатські говірки*: Тексти. Упор та передм. О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. С. 17–18.
12. СД – Середньонаддніпрянський діалект (аналітико-бібліографічний огляд). Укл. Г.І. Мартинова, Т.М. Тищенко, Т.В. Щербина. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2007. 74 с.
13. Юсип-Якимович Ю. Внесок професора Й.О. Дзєндзелівського до вивчення генези закарпатського діалекту. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Вип. 2 (46). 2021. С. 271–279.

Умовні скорочення використаних джерел

- АУМ, 1 – Атлас української мови. У 3-х т. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. Київ: Наукова думка, 1984.
- АУМ, 2 – Атлас української мови. У 3-х т. Т. 2. Волинь, Наддністріянина і суміжні землі. Київ: Наукова думка, 1988.
- АУМ, 3 – Атлас української мови. У 3-х т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. Київ: Наукова думка, 2001.
- ГПК – Говірки Південної Київщини : Збірник діалектних текстів. Упор. Г.І. Мартинова, З.М. Денисенко, Т.В. Щербина. Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А., 2008. 370 с.
- ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : Збірник діалектних текстів. Упор. Г.І. Мартинова. Черкаси: ПП Чабаненко Ю. А., 2012. 325 с.
- ГЧ – Говірки Черкащини: Збірник діалектних текстів. Упор. Г. І. Мартинова, Т.В. Щербина, А.А. Таран. Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А., 2013. 870 с.
- УЗГ – Українські закарпатські говірки: Тексти. Упор та передм. О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Ужгород: «Ліра», 2004. 397 с.

References

1. Hrytsenko P. Yu. (1990) Arealne variuvannia leksyky [Areal variations in lexis]. Kyiv: Naukova dumka, 368 s. [in Ukrainian].
2. Hrytsenko P. Yu. (2015) Informatsiyni prostir dialektnoho tekstu [Informational space of the dialectal text]. *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii*. Vidp. red. P. Yu. Hrytsenko. Kyiv: KMM, S. 100–118 [in Ukrainian].
3. Dzendzelivskiy Yo. O. (2002) Sproba rekonstruktsii zakarpatskoho dialektu stanom na kinets XIV st. [Attempt to reconstruct Transcarpathian dialect in the 14th century status]. *Movoznavstvo. Dopovidi ta povidomlennia na Chetvertomu Mizhnarodnomu konhresi ukrainistiv*. Odesa. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary». S. 90–97 [in Ukrainian].
4. Zhytko F. T. (1960) Serednonaddniprianski hovory (deiaki yikh osoblyvosti i terytoriiia poshyrennia) [Middle Dnipro patois: their peculiarities and areal features]. *Serednonaddniprianski hovory: zbirnyk statei*. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. S. 5–22 [in Ukrainian].
5. Zakarpatskyi dialekt [Transcarpathian dialect]. *Bibliohrafichni pokazhchyk* (2009). Ukl. I. V. Sabadosh, O. F. Myholynets, O. D. Pyskach. Vidp. red. I. V. Sabadosh. Uzhhorod. 138 s. [in Ukrainian].
6. Maksimovich M. A. K istorii malorusskago yazyka. IV. Filologicheskie pisma k M. P. Pogodinu. Pismo chetvertoe [Of history of the Malorossy language. Philological letters to M. P. Pogodin. Letter four]. *Sobranie sochineniy. T. 3. Yazykoznanie. Istoriya slovesnosti*. Kiev, 1880. S. 199–210 [in Russian].
7. Martynova H. I. (2020) Peredmova. *Slovyk serednionaddniprianskykh hovirok* [The dictionary of Middle Dnipro patois]. Ukl. H. Martynova, T. Shcherbyna. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. A., 2020. С. 3–4 [in Ukrainian].
8. Martynova H. (2005) Serednonaddnipriansko-karpatski fonetychni paraleli (za danymy Atlasu ukrainskoi movy ta materialamy rehionalnoho vyvchennia) [Middle Dnipro and Carpathian phonetic parallels (based on Atlas

of the Ukrainian Language and regional data)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 8: Zbirnyk pamiati profesora Vasylia Dobosha. Uzhhorod. S. 57–62 [in Ukrainian].

9. Martynova H.I. (2003) Serednonaddnyprianskyi dialekt. Fonolohiia i fonetyka [Middle Dnipro dialect. Phonology and Phonetics]. Cherkasy: Tiasmyn. 367 s. [in Ukrainian].

10. Myholynets O. (2004) Stan doslidzhennia zakarpatskykh hovirok [Research status of Transcarpathian patois]. *Ukrainski zakarpatski hovirky: Teksty. Upor ta peredm.* O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod: Lira. S. 9–16 [in Ukrainian].

11. Myholynets O., Pyskach O. (2004) Deiaki osoblyvosti zakarpatskykh hovirok [Peculiarities of Transcarpathian patois]. *Ukrainski zakarpatski hovirky: Teksty. Upor ta peredm.* O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod: Lira. S. 17–18 [in Ukrainian].

12. Serednonaddnyprianskyi dialekt (analitiko-bibliografichniy ohliad) [Middle Dnipro dialect (analytical bibliographical review)] (2007). Ukl. H.I. Martynova, T.M. Tyshchenko, T.V. Shcherbyna. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu.A. 74 s. [in Ukrainian].

13. Yusyp-Yakymovych Yu. (2021) Vnesok profesora Yo.O. Dzendzelivskoho do vyvchennia henezy zakarpatskoho dialektu [Prof. Yo.O. Dzendzelivsky's contribution to studying genesis of the Transcarpathian dialect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriya: Filolohiia. Vyp. 2 (46). S. 271–279 [in Ukrainian].

List of used sources and their abbreviations

AUM, 1 – Atlas ukrainskoi movy u 3-kh t. Kyiv: Naukova dumka, 1984. T. 1.

AUM, 2 – Atlas ukrainskoi movy u 3-kh t. Kyiv: Naukova dumka, 1988. T. 2.

AUM, 3 – Atlas ukrainskoi movy u 3-kh t. Kyiv: Naukova dumka, 2001. T. 3.

HPK – Hovirky Pivdennoi Kyivshchyny: Zbirnyk dialektnykh tekstiv. Upor. H.I. Martynova, Z.M. Denysenko, T.V. Shcherbyna. Cherkasy: PP Chabanenko Yu.A., 2008. 370 s.

HZP – Hovirky Zakhidnoi Poltavshchyny: Zbirnyk dialektnykh tekstiv. Uporiadnyk H.I. Martynova. Cherkasy: PP Chabanenko Yu.A., 2012. 325 s.

HCh – Hovirky Cherkashchyny: Zbirnyk dialektnykh tekstiv. Uporiadnyky H.I. Martynova, T.V. Shcherbyna, A.A. Taran. Cherkasy: PP Chabanenko Yu.A., 2013. 870 s.

UZGH – Ukrainski zakarpatski hovirky: Teksty. Upor ta peredm. O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod: Lira, 2004. 397 s.

MIDDLE DNIPRO AND TRANSCARPATHIAN INTERZONAL PARALLELS

Abstract. The paper regards one of the most celebrated problems in modern dialectology, with attempting to solve it and present its grounds through lingua-geographical and textography proofs. The article states the objective and tasks of the research that is to represent the revealed Middle Dnipro and Transcarpathian interzone phonetic parallels in patois texts, to signify means of their representation, regularity and peculiarities of their functioning in both dialectal continuums. In the speaking utterances of the dialect native speakers, some phonetic phenomena common for middle Dnipro and Transcarpathian patois are stated and analyzed in relation to vocal and consonantal features, with their relevance in various word positions. The research singles out the most distinct feature of the distant zones as the softened sounds are preserved though hardened in adjacent dialects. Those are consonants [pʹ], [uʹ] in the middle and final position being commonly and regularly realized before [a] of various origin and other back vowels. As well as the presence of soft consonant [cʹ] related to *bʹ after dental consonant before reflex *ç in variants *cʹamuī*, *cʹamo*, *cʹamku*, and in the lexically derived form *kʹicmo*; soft and softened forms of velar phonemes /жʹ/, /шʹ/, /чʹ/ though being to various extent preserved in Middle Dnipro and Ukrainian Transcarpathian patois. The article specifies similar representation of front vowels and absence of prothetic consonant [в] before [y] (*lyxo*, *lyca*, *uzʹkui*, *uzh*, *lyshchʹa*) and before [o] (*oʹgonʹ*, *oʹpʹix*). Specified analysis of the AUL (Atlas of the Ukrainian language) and patois texts collections evidently proves the interzonal phonetic similarity for Middle Dnipro and Transcarpathian dialects possibly originated through similar processes that had happened in them and through historically promoted colonializing developments, as well as peripheral character of both the areas.

Keywords: Middle Dnipro and Transcarpathian interzone parallels, patois text, vowel articulation, consonant articulation, Middle Dnipro patois, Ukrainian Transcarpathian patois.

© Мартинова Г., 2023 р.

Ганна Мартинова – доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Черкаси, Україна; ganmart@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

Hanna Martynova – Doctor of Philology, Full Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University, Cherkasy, Ukraine; ganmart@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8033-075X>